

НАСТАВНО-НАУЧНОМ ВЕЋУ ФИЛОЗОФСКОГ ФАКУЛТЕТА УНИВЕРЗИТЕТА У БЕОГРАДУ

На седници Наставно-научног већа Филозофског факултета Универзитета у Београду, одржаној 20. 12. 2018. године, образована је комисија за оцену и одбрану докторске дисертације **ЗИДНО СЛИКАРСТВО ЦРКВЕ ПРЕОБРАЖЕЊА ХРИСТОВОГ У МАНАСТИРУ ЗРЗЕ**, коју је поднела Андријана Голац, дипломирани историчар историје уметности. За чланове комисије изабрани су др Миодраг Марковић, редовни професор Филозофског факултета у Београду, у својству ментора, др Драган Војводић, редовни професор Филозофског факултета у Београду, др Зоран Ракић, ванредни професор Филозофског факултета у Београду, и др Марка Томић Ђурић, научни сарадник Балканолошког института САНУ. Пошто су чланови комисије прочитали дисертацију, подносе Већу следећи

ИЗВЕШТАЈ

Рукопис докторске дисертације Андријане Голац посвећене зидном сликарству цркве Преображења Христовог у манастиру Зрзе садржи 316 компјутерски сложених страница текста с пратећим научним апаратом и скраћеницама. Уз текст су приложени цртежи и схеме с распоредом живописа, као и компакт диск с илустрацијама. Дисертација је подељена на шест основних глава издељених на поглавља и подпоглавља. Почиње кратким уводом, а завршава се сажетим закључком.

У уводном делу дају су основни географски и археолошки подаци о месту на коме је манастир саграђен.

У првој глави, која носи наслов *Досадашња истраживања сликарства у цркви Преображења*, ауторка дисертације је сабрала, укратко представила и оценила сву постојећу научно релевантну литературу о предмету свог истраживања. Закључено је да зидно сликарство манастира Зрзе до сада није било свеобухватно проучавано. Ране

истраживаче углавном су занимали ктиторски натписи, а што се живописа тиче највише је писано о најстаријим сачуваним фрескама, насликаним у XIV веку у припрати главне манастирске цркве. О сликарству каснијих периода ретко се ишло даље од набрајања и штурог описивања, с тим што су у новије време обрађени поједини циклуси. Показујући потпуну обавештеност о досадашњим проучавањима зрзанског зидног сликарства, Андријана Голац исправно закључује да је они у целини још увек недовољно истражено, и поред тога што су поједине теме биле детаљно разматране.

У другој глави, с насловом *Историјске околности, ктитори и посвета храма*, пажња је посвећена првенствено ктиторским натписима исписаним на западном зиду припрате и на јужној фасади, изнад улаза у цркву. На основу података наведених у тим натписима говори се о првим ктиторима манастира, њиховим наследницима, као и о хронологији радова на ширењу манастирског комплекса.

У следећој глави, названој *Архитектура манастира Преображења*, читалац се упознаје са архитектуром католиконе, али само у мери неопходној да се стекне јасна слика о просторним целинама у којима су разматране фреске насликане. Градитељски развој комплекса се дели на четири фазе. Прва је датована у средину 14. века, друга, којој припада изградња припрате, у време око 1368, трећа која се односи на бочне параклисе пада у крај 16. века, а четврта у којој је на западној страни комплекса призидан трем, у почетак 17. столећа.

Најобимнија глава дисертације, која носи наслов ЖИВОПИС, издељена је на четири поглавља, даље рашчлањена на подпоглавља и одељке.

У првом поглављу детаљно је, према хронологији настајања, пописано све што се сачувало од живописа у католикону манастира Зрзе. Програм живописа цркве Преображења био је одраније у великој мери познат, али многи натписи на фрескама нису били прочитани или су прочитани непрецизно па су и поједине представе биле погрешно протумачене. Кандидаткиња сада већину тих пропуста и непрецизности исправља.

У другом поглављу анализирано је сликарство 14. века. Најпре су проучене програмско-иконографске црте тог слоја живописа. Издвојене су две целине. Једну

чини фреска изнад некадашњег главног улаза у храма, која обухвата у композицију Преображења Христовог у лунети изнад улаза, као и представе Богородице с малим Христом, светог Јована Претече и старозаветних пророка на архиволти која ту лунету уоквирује. Другу целину чине фреске припрате. У тексту посвећеном фресци на првобитној западној фасади храма први пут је детаљно проучен тај део живописа зрзанског католикона. Место Преображења објашњено је посветом храма, а у тематици архиволте исправно је уочена тежња да се прослави Богородица. Иако је уочена програмско-иконографска веза са композицијом која је позната у литератури као "Пророци су те одозго нагостили", нису тражене аналогије са сродним композицијама у старој српској и византијској уметности. Уместо тога, нагласак је стављен на идентификацију текстова исписаних на свицима пророка и на анализу лепо уоченог, неуобичајеног геста Богородице која благосиља дете, приказане у средишту архиволте са епитетом Пантон хара ("Радост свима"). Најраније аналогије за тај занимљиви иконографски детаљ нађене су на рановизантијским мозаицима у Равени, а највише их има у иконопису поствизантијске епохе, нарочито у Русији, где су такве представе Мајке Божије обележене сличним епитетом као представа у Зрзу. И све фреске насликане у припрати детаљно су описане и анализиране у засебним одељцима, уз навођење најближих иконографских решења сачуваних у другим споменицима средњовековног сликарства. Код разматрања програмске концепције углавном су усвојени закључци ранијих истраживача овог дела зрзанског живописа. Последње подпоглавље посвећено је стилу и питањима сликара припрате. Прихваћено је мишљење Зорице Ивковић да је живопис припрате дело двојице сликара, уз раздавајање рукописа и указивање на постојање аналогија са фрескама 14. века у католикону манастира Трескаваца.

У трећем поглављу четврте главе проучене су фреске олтара и наоса, насликане средином 16. века, највероватније руком угледног грчког зографа Онуфрија. У програмско-иконографској анализи живописа олтара теме се посматрају углавном по просторним целинама (апсида, бема, протезис, ђаконикон), док су фреске наоса груписане по циклусима и зонама (Велики празници, стојеће светитељске фигуре и зона са попрсјима). Уз детаљне описе, указано је на иконографске специфичности које доприносе потпунијем тумачењу и разумевању програма. Тражене су и најближе аналогије, нарочито у другим делима зографа Онуфрија. С правом је поклоњена велика пажња његовим фрескама у оближњој црквици Светог Николе, на основу којих су

извршене убедљиве програмске и иконографске реконструкције уништених делова Онуфријевог живописа. Поједини одељци, попут оних о представама св. Николе преподобног и праведног Јова, представљају до сада најисцрпније иконографске студије о поменутиим светим личностима. Нарочито је важан одељак о преподобном Николи, бившем војводи, који се у литератури често брка са истоименим преподобномучеником. Његова представа у Зрзу сада је први пут идентификована, уз претпоставку да је за њено укључење у програм утицао сам сликар. Завршно подпоглавље и овде је посвећено стилским особеностима фресака олтара и наоса, при чему се посебно настојало на потврђивању старе претпоставке да је тај део зрзанског живописа израдио зограф Онуфрије.

У четвртом поглављу најопширније главе обрађено је сликарство трема, настало у првој половини 17. века, 1624/1625 односно 1634/1635. године. И овде је најпре извршена програмско-иконаграфска анализа. Прво је проучена зидна декорација средишњег дела источног зида трема, то јест фреске западне фасаде првобитне цркве Преображења. У засебним подпоглављима разматране су композиција Страшног суда и представа Царског Деизиса. Следи анализа живописа на северном делу источног зида, тј. на фасади северног параклиса посвећеног светим апостолима Петру и Павлу. Највећа пажња посвећена је циклусу светог Николе, а детаљно је обрађена и представа патрона параклиса, светих Петра и Павла, са симболичном представе Цркве у рукама. Затим су проучене фреске на северном зиду трема, с посебним нагласком на ретко сликани јеванђељски циклус који говори о хришћанском милосрђу. Запажања ранијих истраживача допуњена су прецизнијим описима, идентификацијама и далеко бољим увидом у друге сачуване примере поменутог циклуса, нарочито оне на Светој Гори. Пажљиво су испитани и остали делови живописа на северном зиду – коњаничке представе светих ратника и Вазнесење Илијино. Последњи је у оквиру овог поглавља истражен украс јужног дела источне фасаде, тј. западне фасаде јужног параклиса, чији су преостали делови до темеља порушени у 18. веку. У засебним одељцима говори се о Богородичином циклусу и фрескама најниже зоне украса. Закључно подпоглавље освешћено је стилским одликама сликарства трема, где је целокупна декорација тог простора приписана једној сликарској дружини, иако је живопис изведен у два маха, у рземаку од десет година. Стилска анализа је, као и у одговарајућим деловима текста који се односе на старије слојеве зрзанског живописа, прилично штура и недостаје јој шири аргументација за изведене закључке.

У последњој, закључној глави рада укратко су поновљени најважнији закључци и претпоставке које су проистекле из исцрпног истраживања споменика.

Дисертација Андријане Голац представља методолошки солидно постављену и истраживачки заокружену студију. Широка упућеност у литературу о различитим проблемима којима се бави омогућила је ауторки да се упусти у засновану расправу о њима. С друге стране, сложеност научног задатка пред којим се нашла као истраживач у сазревању знатно је утицала на неуједначеност, а каткад и недореченост достигнутих резултата, нарочито у погледу проучавању програмске концепције појединих делова сликане декорације католиконе манастира Зрзе. Ипак, упорност и преданост помогли су јој да доведе свој рад до прихватљивости и заокружености који одговарају докторској дисертацији. Може се зато рећи да је она проширила и унапредила знања о зидном сликарству цркве Преображења. Због свега наведеног задовољство нам је да Наставно-научном већу Филозофског факултета препоручимо да прихвати докторску дисертацију Андријане Голац и кандидату одобри усмену одбрану.

У Београду, 15. јануара 2019.

др Миодраг Марковић, редовни професор
Филозофског факултета у Београду

др Драган Војводић, редовни професор
Филозофског факултета у Београду

др Зоран Ракић, ванредни професор
Филозофског факултета у Београду

др Марка Томић Ђурић, научни сарадник
Балканолошког института САНУ